

ALFA ÉS OMEGA

RAVASZ LÁSZLÓ KÉT KÖTETE

RAVASZ LÁSZLÓ prédikációinak, beszédeinek és cikkeinek most megjelent kétkötetes gyűjteményében¹ az előszóban azt írja, hogy mindig arra vágyott, hogy „homo unius libri“ legyen. L. De ez nem adatott meg neki — írja tovább — és ahelyett, hogy egyetlen téma világgá szétfutó szárait szötte volna mindent egybefogó rendszerre, tükörcserepekké tördelte szét mondanivalóját. Ezzel a panasszal és önvallomással nem könnyű egyetérteni. Az a hatvan prédikáció és jónéhány tucatnyi beszéd és cikk, amelyek három-négy év termésének legválogatottabb darabjaiként kerülnek most az olvasó elé ebben a két testes kötetben, azt mutatják, hogy kisiklások vagy egyetlen hamis hang nélkül, a mondanivaló élan-jában lankadást vagy meglassúdást nem ismerve, a két kötet több mint hétszáz oldalán — hogy Ravasz László szavait ismételjük meg — egyetlen téma világgá szétfutó szárai szövődnek mindent egybefoglaló rendszerre. Ez a téma: Isten és az ember egymáshoz való viszonya. Így azután az unius libri helyett liber unius hominis-t találunk és nem tudjuk a kettő közül nem ez-e a fontosabb?

Ma alighanem csak Anglia és közelebről az anglikán egyház tudna Ravasz Lászlóhoz hasonló íróval és igehirdetővel dicsekedni. De valószínűleg még ott sem venné körül annyira általános elismerés, ahogyan az ő munkásságának lelki termékeit fogadta el és vallja magáénak a magyarságnak még az országhatárokon is átlépő egyetemessége. Amikor az anglikán egyházat említem, nem általánosságban beszélek, hanem határozottan W. R. Inge-re, a londoni Szent Pál székesegyház dékánjára gondolok. Természetesen vannak a magyar református püspök és az anglikán „divine“ személye és munkássága között igen lényeges különbségek is. Az anglikán egyházfőnek hatása sokkal inkább volt irodalmi; Ravasz László elsősorban igehirdető, akár szószéken áll, akár előadói emelvényen vagy még ha pohárköszöntőt mond is, ünnepi serleggel a kezében. Az ő hatásának primum movense és titka nem az írott, hanem az élő szó. Inge-t egy ködös, kedvetlen, londoni téli vasárnap délelőtt hallottam beszélni a Szent Pál székesegyházban. Nem tudtam, hogy ő fogja a prédikációt mondani. Csak mikor otthon az újságokban néztem utána, hogy kit is hallgattam meg az anglikán egyház egyik legelső szószékén, láttam Inge nevét. Én az illetőt inkább gondoltam valami megöregedett

¹ Alfa és Ómega. Prédikációk, beszédek, cikkek. Két kötet. Franklin Társulat kiadása.

káplánnak, és hajlandó is voltam azt hinni, hogy közbejött valami akadály és helyette valaki más beszélt. Csak később, mikor egyszer feljött Skóciába és a college-omban tartott előadást, győződtem meg róla, hogy a Szent Pál székesegyház „curate“-je mégis csak az „Outspoken Essays“ szerzője volt. Azt hiszem, nem kell sokat bizonyítgatnom, hogy ugyanez az eset Ravasz Lászlóval sohasem történhetnék meg.

Ravasz László lelki alkatának megértéséhez sokkal közelebből, tőle magától kapunk kulcsot és magyarázatot, önmagáról szeret minél kevesebbet beszélni. A második kötetben „Örök diákok“ című, rövid kis cikkben mégis elmond néhány dolgot és ennek lényege az, hogy a filozófia és a teológia volt az a két tárgy, amelyből „minden előadás és minden fejtegetés egyszerre magától érthetővé vált a számára és emlékezetébe belenyomult“. Majd fiatalkorú problémáiról, nehézségeiről a következőket írja:

„Hányszor éreztem azt, hogy eltévesztettem pályámat, mert filozófia és esztétika helyett teológiával foglalkozom; hányszor éreztem azt, hogy hiába értek meg mindent a teológia rendszerében, a legvilágosabb ismeret sem adja meg egészen azt, amire a lelkipásztnak szüksége van; hányszor döböntem meg azon, hogy vitatkozás és apologetika nem épít annyira, mint a bizonyágtétel és száz ellenség megcsúfolásával nem ér fel egyetlen követőnek csatlakozása. Belső megrendüléseken, nagy fájdalmakon keresztülmenve, egyre világosabban alakult ki egyéniségemben a misszió mindenekfelett való megbecsülése. Mélyült egyéni hitéletem, majd lefoglalta egész egyéniségemet egyetlen szenvedély: a szolgálat szenvedélye.“

Ezek előrebocsátása után pedig idézni fogok néhány sort abból, amit Ravasz László Spranger Eduárd lélekelemző és típust kereső módszerének felhasználásával mond Prohászkaról. Fejtegetéseinek lényege az, hogy Spranger hat „Werrichtung“-jából az esztétikai és a vallásos típus egyesült Prohászka egyéniségében.

„— Nem lehetett ő olyan művész, — írja¹ — aki prédája legyen érzéseinek, akit szenvedélyei elragadjanak, s akár tragikus dekadenssé, akár mosolygó bohémé rontsák, mert vallásos szenvedélye erkölcsi alkatát állandóan áthévítette, fehérizzásban kiégette belőle az alacsony szenvedélyeket, acélfürdőjében kőkeményé tette erkölcsi életének anyagát, s olyan tisztaságot biztosított számára, amelyet a művészek között aligha lehet találni. Viszont vallásossága nem ölthetett világmegvető darócruhát; szépséggyűlölő és képromboló nem lehetett, mert a világot mindig isteni szépségben látta s ezért a szépségért szerette az érzéki világot is. Sohasem lehetett benne úrrá az érzéki miszticizmus, amely elfelejtkezik a valóságról, elsápasztja a

¹ A lélek embere. Emlékezés Prohászka Ottokárról. Studium kiadása. 17—18. o.

csillagokat, meghervasztja a virágokat, hádesi árnyékká teszi az embereket, sűrű foltok kámzsájával letakarja az életet, mint egy oszló hullát, hogy az elszállott lélek napba vesző útjait kísérje. Vallásos extázisában megtelt minden dolgok szépségével, színével, a formák és vonalak gyönyörűségével, élettelen, fiatal hangoknak harsogó összhangjával.“

Ravasz László egyéniségében nincs meg a művésznek és költőnek az a páthosza, amely annyira elválaszthatatlan Prohászka egyéniségétől. Kettőjük vallásosságában teljesen azonos az Isten által való elhívás tudatossá vált megérzése, de Ravasz László egész egyénisége szelidebb és szenvedélytelenebb, hiába keresnénk benne Prohászka lelkének „fehér izzás“-át. És mégis a tartalomnak és a formának, a hitnek és a szépség keresésének az az összhangja, amelyet Ravasz László Prohászka egyéniségében meglátott és minden másnál fontosabbnak tartott, életforma és élet-tartalom lett nála is és sorsdöntő lett az ő egyéniségének kialakulásánál. Tudásának és szellemi alkatának filozófiai és esztétikai alapvetése életformáié fontossággal bír nála is. De csak azért — és ebben ismét azonos a kettőjük lelki arca —, hogy minden szavával igehirdető legyen és kövesse a szolgálatnak azt az ideálját, amelyről az imént idézett szavaiban beszél.

A PRÉDIKÁCIÓK kötete, hozzászámítva a második kötet egy újrédícióját is („Van időm jót cselekedni“) hatvan egyházi beszédet tartalmaz. Ezeknek legnagyobb része a Kálvin-téri szószéken hangzott el, és csak tizenkét olyan beszéd van köztük, amelyet nem közvetítettek rádióon is. Ravasz Lászlónak már több prédikációs kötete jelent meg,¹ de mindig egy kötetben cikkekkel és beszédekkel együtt. Ilyen reprezentatív kötete másik nincsen. De nemcsak reprezentatív ez a kötet, hanem az is, amiről a bevezetésben a beszédek szerzője maga mondja: megérkezés a tetőre. A nyugalom hangulata van ezekben a prédikációkban. Leegyszerűsített formák és áttekinthetőség a dolgok azelőtt még homályos, tisztán még nem látott és még meg nem értett összefüggése között, vagy inkább felettük. És mindenekelőtt nagyobb közelség a dolgok végkéhez: Istenhez.

Ha Ravasz Lászlónak mint igehirdetőnek típusát, hasonmását keresem az igehirdetés nagy klasszikusai között, azt hiszem Schleiermacher, a XIX. század eleji németység nagy igehirdetője az, akinek alakja legközelebb áll hozzá és akinek lelki arcán a legtöbb, az övéhez hasonló vonást lehet megtalálni. Nemzetének válságos, nehéz idejében hirdeti Isten igéjét Ő is. Népének lelkiismerete volt — mondja Schleiermacherről Ravasz László² — és ez a prófétai elhívás végigkíséri az ő igehirdetését is. Szónoki hatásokra nem törekszik

¹ „Ez ama Jézus“, Kolozsvár, 1910. — „Látások könyve“, II. kiadás, Buda-pest 1925. — „Orgonazúgás“, II. kiadás, Budapest, 1927. — „Az emberélet útjának felén“, II. kiadás, Kolozsvár 1925. — „A halál árnyékában“, Budapest, 1927. — „Tudom kinek hittem“, Budapest 1927. — „A Thábor-hegy ormán“, Kolozsvár 1928.

² A gyülekezeti igehirdetés elmélete, 144. o.

ő sem;¹ senki annyira távol nincs tőle, mint a modernkori ígéhirdetés másik kiemelkedő nagy alakja, XIV. Lajos udvari papja, Bossuet, az „udvari tanácsossá kinevezett Keresztelő János“. Az ígéhirdetői felelősség nagy lelkiismereti kérdései belőle is előtörnek, mint Schleiermacherből. De ami talán a legfontosabb megegyező vonás kettőjük között: az a tartalom és a forma összhangja, neveltetéséből, lelki adottságaiból következő, parancsoló kényszerűség Ravasz László ígéhirdetésében is.

Egyik virágvasárnapi prédikációjában, ahol az alapige a jeruzsálemi bevonulás „Hic est Jesus“-a, milyen élő és mennyire a Fra Angelico-k hitével festett arcképet találunk Jézusról:

„Nézd, amint a gyermekek fölé hajol, megáldja őket és azt mondja: ilyeneké a mennyeknek országa. Figyeld meg, amint a bűnös asszonyra mérhetetlen tisztasággal, mérhetetlen szeretettel rátekinthet és megvédi őt az irigy és kaján világ kódobásai elől. Figyeljük meg, mekkora gondja volt a könnyezőkre, hogy küzdött azért, hogy a sírokat megvigasztalja; milyen nagy ügye volt, hogy az emberek ne szenvedjenek. Egy óriás gyógyítás minden tette és minden gondolata. Nincs senki, aki annyira tudjon megérteni, szánni, megbocsátani, aki úgy tudjon elfelejteni, mint ő. Dosztojevszkij szenvedélyes szószólása a bukottak és bűnösök mellett csak egy parányi visszfénye annak a végtelen és elszánt pártfogásnak, amellyel ő a betegek, a sírók, az éhezők, a kicsinyek, a beszennyezettek, az elgázoltak, a ki-zsákmányoltak mellé állt...

De ugyanakkor ostora csapkod a templom csarnokában, a jaja zúg a farizeusok ellen, rettentő szigorral követel százszázalékos döntést önmaga mellett. Hirdeti, hogy aki vele nincs, az ellene van. Nem engedi, hogy a csatlakozásra hívott tanítvány atyját eltemesse. A gazdag ifjúnak feltételül azt szabja, hogy adja el minden marháját és kövesse őt. Nyilatkozatot tesz, amely agyvelőkbe nyilallik bele: ha megbotránkoztat téged a te szemed, vágd ki azt és dobd el magadtól, ha megbotránkoztat téged a te kezed, vágd le azt, mert jobb neked vakon és bénán menni az életre, mint épen az ítéletre. Alakja kihívó és cselekvő támadás: szembezáll az egész világ rendjével, hadat üzen a bűnnek, életre és halálra kiáll a Sátánnal. Az egyetlen, aki nem érti a tréfát, akit utolérni nem lehet, mint ahogy a hegymászó nem tudja meg-

¹ Erre vonatkozólag már egyszer idézett, rövid önéletrajzi cikkében a következőket mondja: Már elemista koromban kijelentette egy rossz szavalás alkalmával édesapám, hogy szóval és énekkel nem fogok soha semmire menni; Molnár Albert, a gyakorlati teológia tanára, első prédikációm után azt állapította meg, hogy egyházi szónok sohasem lesz belőlem, de azért szükség van rám, mint gondolkozó és író emberre. Ezért amikor a Farkas-utcai öreg templomban — amelynek alapját akkor vetették le, amikor még Kolumbus nem indult el Nyugat-Índia felé — megkezdtem az ígéhirdetői szolgálatot, elhatároztam, hogy a kénytelenségből erényt csinálók: ha már nem lehetek soha szónok, nem is igyekszem az lenni; ennél fogva minden erőfeszítést arra fordítok, hogy értelme, teteje, keze-lába legyen annak, amit mondok, s azt el fogom mondani egyszerűen, beszélgetve, magamból semmit sem engedek hozzá mondanivalóhoz, csak azt a belső meggyőződést, amelyet igazságomról érzek. II. kötet. 307. o.

érinteni a hófödte csúcsok felett sugárzó csillagokat. A törvénynek olyan lelki betöltését követeli, amely szerint a harag már gyilkosság, a kívánság már házasságtörés ...

Egyszerre megint nagyon kicsiny és árva. Halvány, megtört fiatalember, aki szitkozódó tömegben keresztet cipel a vállán a Golgota felé. Mennyire ki van szolgáltatva durva, léha, aljas tömegeknek, gyermekek és asszonyok köpködik, poroszlók ütlegetik. Ha van passzivitás a világon, akkor ő annak a képe. Fiatal, sovány teste keresztre feszül, tompán zuhog a kalapács, mintha posztóval takarták volna be, a szegek fejére, melyeknek rozsdás hegye átüti kezét és lábát s ő ott szenved ég és föld között, kínjaiba, imádságaiba és elhagyatottságába takarva. Oh, megérezzük az ősi héber ige igazságát, amely egy évezreden át bujdosott az ótestamentomi kijelentés ösvényein: átkozott valaki fán függ! Megérezzük, amikor a nagy csendességben elhangzik az Úr kiáltása; csak egy óriás sóhajtás ugyan, de megremegetti és szinte kioltja a csillagokat: én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?! Érezzük, amint körülveszi és megemésztí a halál, mint a kialvó napot az éjszaka, s nézd, milyen súlyosan, kővé váltan veszik le kihűlt, elnyúlt, verítékbe fagyott tetemét a keresztől, hogy zokogó asszonyok gyorsba takarják. Kicsoda ez a nagy szenvedő, ez az örök magányos, kicsoda ez, aki így halt meg előttünk? Ez ama Jézus, a nagy és örök Áldozat.“

Majd egy másik helyen, ahol a kánai menyegzőről van szó, isteni szelídséggel felragyog Mária arca:

„Jézuson kívül még van valaki a menyegzőn, egy finom, rajongólelkű ember, mintha szeráfi arc volna. Halvány, egyszerű, csendes asszony, de a szeme úgy világít a félhomályban, mint egy mécses: Mária az, a Jézus anyja, kinek tekintete szakadatlanul Jézuson csüng s szíve a születendő csodák szent extázisában ver. Ő itt most a hímek testbe öltözött példája. Annak a hitnek, amelyik maga is Jézusra néz s mindenkit óréa figyelmeztet. Ő az, aki tudja, hogy csodák indultak útra és ide fognak érkezni. A hit képe azért is, hogy amikor elfogy a bor és mindenki tanácstalanul áll, ő Krisztushoz fordul segítségért. És a hit képe különösen azért, mert nem csügged, ha először nem is hallgattatik meg, avisszataszításra: „mi közöm veled asszony, nem jött el még az én óráim“, még igézőbb fény lobban ki az arcán s még boldogabban várja azt az órát, amely bizonyosan el fog jönni.“

Az egyik, két évvel ezelőtt elmondott beszéd a testi szenvedés és a bűn következményeinek kínzó, emberi miértjére válaszol a születésétől fogva vak ember evangéliumi történetével. Jézus, mikor a vakot meggyógyítja, azt mondja neki, hogy csak azért lett vak, hogy „nyilvánvalók legyenek benne Istennek dolgai“. A jól ismert bibliai történet prófétai visszhangot kap és egyéni életek, egész korszakok egyik leggyötrőbb kérdésére adnak feleletet a prédikáció prófétai szavai:

„Ha egy angyal odament volna ehhez az emberhez (a bibliai vakhoz) fiatalsága kezdetén s ezt mondja: nézd, én megcsókolom mind a két szemedet s rád borul a vakság fátyola. Telnek az évek s a fényre való szomjúságod egyre égetőbb lesz, egyre vakmerőbbnek látszik az a remény, hogy újra láss. De egyszer jó valaki és szólít és előállít és azt mondja: hogy meglássa a világ az én erőmet, hogy higgyen én bennem, a magam bizonyosságára meggyógyítlak téged; — ennek a pillanatnak dicsőségéért, az Isten nagy csatanyeréséért, millió vak megvigasztalásáért, ezért a hajnalért vállalod-e te a vakság nagy éjszakáját?

Ha nem a Sátán martaléka az az ember, így felel:

— Vállalom.

Vállalom a bajt, a kint, a terhet, a nyomorúságot, hogy Isten dolgai nyilvánvalókká váljanak bennem. Én vállalom a sírást, hogy tudjam meg én is, más is, milyen édes vigasztalások vannak, vállalom a sebet, hogy megeredjenek Gileád titokzatos balzsamforrásai; éú vállalom az éhséget és a meztelenséget, hogy rátaláljon a lelkem az igazság kenyérére és a bűnbocsánat királyi palástjára. Megszólal az a nyomorék gyermek: karjaira vett az örök szeretet és játszott velem; mosolyog egyet a gyógyíthatatlan beteg kilobbanó lámpája: érdemes volt élni, mert láttam az Ő dicsőségét. Odaállhat ez a nemzedék: én vállalom a vasidőket kegyetlen ég alatt, hogy Isten csodatevő ereje, hűsége, jellemalkotó dicsősége nyilvánvalóvá váljék; megszólal egy ismeretlen muzsikájú nyelv: én vállalom a tővises magyar sorsot, a tüzes trónt és égő koronát, mert nagy mondanivalóm van a világnak: a tűzben próbált magyar lélek beszédje.“

Egy más alkalommal a „beteg világ“, a válságokkal, örök bizonytalansággal küzdő mai élet gyakorlati, de mindig Isten színe, ítélőszéke elé állított kérdéseire kapunk feleletet:

„Ma már világosan látjuk, hogy nem a kenyér kevés a világon, hanem a szeretet; ennek a hiánya égeti el a gabonát a világ egyik részén, míg a másik részén éhen halnak az emberek. Nem a munkaalkalom kevés a világon, hanem szívtelen az a tőke, amely meg akarja menteni magát s fél odaadni magát, mert fél kenyeret adni. Böjtölni: ez annyit jelent, vállald a kockázatát, hogy csak akkor egyél, mikor más már jóllakott. Ha ez a társadalom meg tudná tenni, hogy ne kevesek fényezéséből és tobzódásából igyekezzék eltartani sokakat, hanem a maga böjtje feleslegéből: új, krisztusi társadalmi rend alakulna ki s a szegény a gazdaggal találkozna. Krisztusnak nem az a programja: gazdag ifjak mulassatok, hogy a perditáknak legyen mit enniük, hanem ez: imádkozzatok, dolgozzatok és böjtöljétek.“

Azután Ninive kapujában a hirtelen kivirágzott és kalyibájára fel-futott tök leveleinek árnyékában ülő gögös és elbizakodott Jónás áll előttünk. Róla, de mégis rólunk van szó:

„Valahányszor rajtapolod magadat, hogy páholyból gyönyörködsz mások bűneiben és büntetésében; árnyékban élvezed, hogy Isten mikép veri felebarátodat: ott ülsz gőgösen Ninive kapujában s nyomorultabb vagy a másik százhuszezernél, akiknek volt bátorságuk bűnbánatot tartani. Különösen ne gondolj arra, hogy jó az, ami neked kedvez és szolgál, akár dolog, akár ügy, akár ember legyen. Nem úgy van, hogy az az igaz, amit te vallasz, az a derék ember, aki a te pártodon van, az a tehetség, aki a te szekeredet tolja. Üljenek le a politikai pártok Ninive kapujába s vizsgálják meg, nem tartják-e drágábbnak saját érdekeik tökleveit Ninivénél, a nemzetnél; üljenek le a Hoover-javaslat tárgyalói (a prédikáció 1931 nyarán hangzott el) s vizsgálják meg, nem tartják-e saját országuk érdekeinek, hatalmának és dicsőségének hervadó tökleveit nagyobb értéknek az egész emberiség életénél?“

A MÁSODIK kötetben összegyűjtött cikkek, előadások és tanulmányok egytől-egyig ugyanazt az egységes világmépet hirdetik, amit a prédikációk és a témájuk is ugyanaz: az emberi élet találkozás a Istennel.

A rádió által három, egymást követő Szilveszter-estén közvetített felolvasásról, amelyek a kötet elején kaptak helyet, el lehet mondani, hogy ezek az angolul beszélő világ sajtáságos műfajának, a laikus prédikációnak — lay sermon — igazi mesteralkotásai. A laikus szót, természetesen, nem megszokott és elkoptatott értelmében használva, hanem úgy, hogy ezek a beszédek kiléptek a kultuszi gyülekezet szűk köréből és a rádió hétköznapi megszokottsággá lenni képtelen, csodás technikai eszköze által százezrekhez jutottak el, hogy százezreknek legyen fülük a hallásra...

Közelebről a három közül hadd idézzek csak egyet, a harmadikat, amelynek címe: Találkozás önmagunkkal. Azért is idézem ezt az 1931. év Szilveszter estéjén elmondott beszédet, mert úgy érzem, hogy az ugyancsak ennek az évnek tavaszán elmondott Prohászka-émlékbeszédrel együtt — „A lélek embere“ — ez a Szilveszter-esti előadás jelzi Ravasz László lelki fejlődésében a teljességet, a tetőre érkezésnek azt az Isten előtt megalázkodó és belső nyugalmat és harmóniát jelentő állapotát, amelyről, miként azt már említettem is, ezeknek a köteteknek előszavában ő saját maga is beszél.

A predesztinációról van szó a „Találkozás önmagunkkal“ numerikusán szép prózai nyelven írt és hatalmas, belső dinamikától átfűtött fejtegetéseiben. Hit és filozófia egymással megbékélt összhangban olvad itt össze, mikor a predesztinációt, az emberi életnek ezt az egyik legtitkosabb és mégis legreálisabb törvényét és a keresztyén hitnek ezt a legnehezebben elfogadható hittételét magyarázza:

„Nem tudom magamat másképpen megérteni, csak ha egy örökkévaló és predesztináló akarat kegyelmi tényében találok meg a magyarázatát annak, ki vagyok és miért vagyok ilyen. Amit a

világi bölcsélet adottságnak nevez, azt a hit ajándéknak mondja. Miért vagyok fehér vagy színes, miért születtem ezektől a szülőkötől, miért születtek tölem ezek a gyermekek, miért vagyok magyar, miért érkeztem a vasidőkbe, ez mind vak üresség, ha nem — predesztináció. Egész lelki alkotom, az a minta, amely egyéniségem adja, nem véletlen, nem orozvány: egy örök Műalkotónak ihlete és leleménye. Én koncepció vagyok, ős originale, más ilyen nincs; egyszerre vagyok kezdet és vég. Sorsom a medrem: nem magam vájom, az a kéz írta elé, mely a hegyeket és völgyeket formálja s kettős szerszámával — a tüzzel és vízzel — úgy alakítja a világot, mint a gyermek a lágy viaszot. Mikor azt hiszem, hogy a magam akaratából új lehetőségeket hódítok a magam számára: Isten ír velem betűket nagy fekete táblájára s a betűkben új kijelentéseket. Sorsom minden pillanatban rejtelem, mert nem tudom, holnap mi következik; csak azt, hogy Isten holnap is ugyanaz lesz, aki tegnap volt: Istenem és Atyám. Az, amit én sorsnak nevezek, nem egyéb, mint az állandó isteni Gondviselésnek jelekben és bizonyságokban lecsapódó eredménye; minden mozzanata kérdés: enyém vagy-e, és minden mozzanata felelet: Én a te Urad és Istened vagyok.“

Ez a szilveszteri beszéd az egyetemes emberi lélek legnagyobb problémáját tárgyalja, míg a „Nemzeti lélek egysége“ című, egyik leghosszabb és legrészletesebben kidolgozott tanulmány a magyar horizont legaktuálisabb kérdéseit állítja be arra a síkra, ahol az út végén mindig Isten akaratával és Jézus reánk tekintő arcával találkozunk: mert az egyén és a nemzet kötelessége egyaránt az, alázatosan meghajolni Isten szuverén nagysága előtt és elfogadni az élet kavargó összevisszaságában, egymással küzdő ellentétei között az isteni akarat örök, predesztinált rendelkezését, egyedül lehetséges harmóniáját.

Az irodalom cím alatt összefoglalt tanulmányokban találkozunk azzal a Ravasz Lászlóval, akivé ő, saját vallomása szerint, soha nem lehetett. És mégis, van itt öt olyan tanulmány, amelyek néhány más, önállóan, kisebb füzetekben megjelent tanulmánnyal együtt, Prohászka Ottokárról, Jókairól és Madáchról,¹ egészen új típust, új kezdeményezést jelentenek a magyar kritikai irodalomban és irodalomtörténetírásban. A Prohászka tanulmányt kísérő jegyzetekben „génusz rajzának nevezi Ravasz László az emlékbeszédek megszokott műfajának ezt az elmélyített és a jellemzés belső világosságával megalkotott változatát. Mostani kötetében egy-egy Tompa Mihályról és Szász Károlyról szóló centenáris megemlékezés, két Baksay Sándorról és egy Miltonról irt tanulmány képviselik az általa elképzelt és megalkotott új műfajt. Mindegyik tanulmánynak egészen egyéni íze van. Tárgyuknak, különösen Szász Károly és Baksay Sándor esetében, személyes kapcsolata is van az emlékbeszédek szerzőjével. Legsajátosabb valamennyi között a Miltonról szóló tanulmány. Az angol puritanizmus nagy epikusában az a vonás fogta meg leginkább Ravasz

¹ Százados énekek. Madách pesszimizmusa. Jókai lelke. Budapest 1925. Studium kiadása.

Lászlót, ami őt mindig és talán mindennél inkább izgatja: a kibékíthetetlennek látszó, már majdnem paradoxon-szerű ellentétek összhangba olvadása:¹

„Milton minden forradalmársága mellett a legkonstruktívabb lélek volt, aki a földön élt. Konstruktív volt, mint a próféták, az örök forradalmárok. Semmi sem volt idegenebb tőle, mint a libertinusság, a laza erkölcs. Ebből következett az, hogy Milton a forradalmároknak sohasem volt elég radikális és a konzervatívoknak sohasem volt megbízhatóan konzervatív.?”

A tanulmány végén azután Milont Danteval hasonlítja össze és ebben az összehasonlításban ismét Istenhez való viszonyukban találja meg az egyeztető, a kiegyenlítő gondolatot, az isteni összhang gondolatát:

„Milton egyetlen nagy mása, egyetlen társa Dante. Két hegycsúcson ülnek, egyik a római katholicizmus, másik a protestantizmus csúcspontjain. Nagyon messziről nézve, egymáshoz közel esnek és ikerképletet adnak. Közelről nézve világok és történelmek választják el mind a kettőt, mint azt a szellemet, amelynek mindkettő csúcsa és gyümölcse. Egységet közöttük csak az Ég terem, mely mind a kettőt beborítja, árnyékba takarja, vagy megvüágosítja.“

MINDEZ pedig nem széttört tükörcserép, nem is ezer és ezer színes kavics, hanem csodálatos tisztasággal meglátott, kanyargó és felfelé tartó utakon megközelített isteni harmónia, amelynek magasságából, a tetőről, író és olvasója előtt feltárul az „imago mundi“: Isten és az ember világának ezer színből összeölelkező, de egyedül az ő dicsőségét hirdető képe.

MATHÉ ELEK

¹ A gondolatoknak ezt a paradoxonokat kereső szembeállítását, mint valami „kontrapunkt“-ot kedvelő módszert, lépten-nyomon megtaláljuk a prédikációkban is: Az egy és a sok (Lót története: 1.190—195.); Létezés és változás (1.220—225.); „Ama nesdri“ (az alázatosság és megdicsőülés. I. 273—281) Krisztus az erő (erő és gyengeség. I. 318—324), és másutt is több helyen.